

І. І. ЯРМОШИК,
*кандидат історичних наук,
Житомирська філія МАУП*

З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙНОГО ВІЛЬНОДУМСТВА НА ЖИТОМИРЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТІ

Сімнадцяте століття - особливий період в історії України, позначений бурхливими процесами в політичному, військовому, культурно-ідеологічному житті країни. Однією з ознак цього часу є поширення ідей протестантизму на наших землях.

На жаль, цей аспект культурного життя тогочасної України мало помічений дослідниками іще не знайшов належного висвітлення в науковій історичній літературі. Наявні історичні розвідки (Михайла Грушевського, Ореста Левицького, Ореста Фотинського, Ігоря Лоського) з цих проблем історії України з'явилися наприкінці 19-поч. 20 ст., опубліковані в важкодоступних для сучасного читача виданнях. Історики церкви більшу увагу звертали на боротьбу православ'я проти унії та католицизму. Тож існує нагальна потреба звернути увагу на побутування протестантських ідей в нашому краї.

На рубежі XVI-XVII століть на Волині та Київщині поширюються ідеї раціоналістичної течії протестантизму-антитринітаріанство або социніанство. Антитринітаріанські ідеї були вперше сформульовані у 1531 р. Михайлом Серветом [8, с. 710.]. Незважаючи на страту останнього, його ідеї швидко поширились. Із Німеччини та Італії вони скорим часом проникли в Польщу, куди емігрував, рятуючись від переслідувань один з активних організаторів цього напрямку вільнодумства Социн Фауст (1539-1604). Ідеї знайшли прихильників серед багатьох шляхетних родин Волині та Київщини. Социніанські общини були в маєтках магнатів Гойських, Чапличів, Сенютта інших. Зокрема, в Киселині Володимирського повіту діяла з 1638 р. протестанська школа вищого типу з викладанням теології. На території Руського і Белзського воєводств існувало 63 реформаційні общини, на Волині – 27, на Київщині і Брацлащині – 7 [3, с.447]. Велика социніанська школа функціонувала в маєтку Романа Гойського містечку Гоща.

В. Б. Антонович вважав социніанство найбільш демократичною релігією того часу. Де організовувалась община социніан там з'являлись школи, лікарні, друкарні. Послідовники цієї секти заперечували рабство в т.ч. кріпацтво, ратували за вільний розвиток особистості. Були противниками смертної кари. В їх поглядах були й інші прогресивні моменти. Прихильник социніан Кадьян Чаплич звільняв від панщини селян, які приймали це віросповідання [5, с. 217]. Слід відмітити, що антитринітаріанські секти не були однорідними. В Україні їх зустрічаємо під назвами аріан, социніан, нудців. Характерною рисою їх всіх було

те, що вони заперечували догмат святої Трійці, звідси й назва амтитринітарії [6, с. 121].

На території сучасної Житомирщини активними послідовниками антитринітаріан була родина Немиричів. Цей рід простежується по історичних документах з XV століття. Найбільш відомими представниками його були Київський воєвода Андрій Немирич. Разом з Остапом Дашковичем він на йолі козацьких загонів не раз зупиняв татарські набіги на українські землі (зокрема в 1527 р.), а в 1514 році брав участь у поході на Москву, який закінчився невдало. У 1535 році в письмових документах подибуємо Івашка Немирича, який підписується дідичем Черняхова. В опису Овруцького замку 1545 р. згадується дві городні пана Єсифа Немирича. Стефан Андрійович Немирич обіймав досить впливову посаду київського підкоморія (урядник суду, який займався розглядом справ про межі земельних володінь).^{*} До його маєтностей належало багато великих населених пунктів північної Житомирщини - містечка Горошки, Коростень, Черняхів, Олевськ, Лугини, Хочино, Білка, Сновидовичі та інші. Немиричі були в числі найзаможніших родів тогочасної України. Так у власності Юрія Стефановича Немирича нараховувалось 4807 дворів. Для порівняння: Ієремія Вишневецький володів 7603 дворами, Станіслав Любомирський – 4726, Янош Тишкевич – 2127 [3, с. 16].

Рід Немиричів здавна сповідував православ'я. Знайомство їх з антитринітаріанськими ідеями започаткував Андрій Немирич, який взяв дружину з роду Хребтовичів. Вони належали до популярної тоді у Річі Посполитій антитринітаріанської секти "*Pia matrona*" [6, с. 120-121].

Стефан Немирич заснував у 1611 році соцініанську общину в родовому помісті Черняхіві (нині райцентр Житомирської області), яке й стало основним центром поширення антитринітаріанських ідей в нашому регіоні. Його дочка Катерина, до речі, була замужем за активним прихильником соцініан Павлом Сенютою [4, с. 402].

Відомою особою в історії України є його син Юрій, який одержав блискучу на той час освіту - навчався в кращих університетах Європи - Лейденському, Сорбонському, Оксфорському. В 1640 році зайняв посаду підкомір'я, активно захищав перед владними структурами інтереси соцініан, які зазнавали в цей час значних гонінь з боку католицької церкви. В 1657 році Ю. Немирич перейшов на сторону українсько-козацького війська, прийняв православну віру, опублікував відозву до антитриніторів Польщі повернутись в лоно православної церкви, поєднатись з вільним козацьким народом. Став близьким соратником гетьмана Івана Виговського (родове помістя Виговських - село Вигів - нині Коростенський район Житомирської області - межувало з володіннями Немирича), тож їх власники могли бути давно знайомі. Юрія Немирича вважають одним з авторів Гадяцької угоди, виконував важливі дипломатичні і військові доручення гетьмана. Загинув в 1659 році

[9].

На існування социніанської секти в м. Житомирі вказують матеріали Житомирської гродської книги за 1611 рік. Серед послідовників секти зустрічаємо дворянина Петра Пересецького, що мав у Житомирі будинок і фільварок. У 1611 році він вніс до гродських книг духовний заповіт складений в традиціях социніанського оповідання. Заповіт своєму сину Андрію похоронити його за социніанським звичаєм і внести від його імені "до збору черняхівського на убозтво и потребує здоровья грошей коп литовських 30".

На Житомирщині певний час (до 1650 р.) проживав в орендованому помісті в с. Вільськ (нині Черняхівський р-н) відомий письменник-полеміст прихильник социніанських ідей Мартин Броневский (Христофор Філарет) автор "Апокрисисса". Твір був написаний, як вважається, на замовлення князя Костянтина Острозького, спрямований на захист православ'я перед унією. Однак в ньому відчутний вплив протестантизму [2, С. 212].

Секти антитринітаріїв існували і в інших пунктах Житомирщини, зокрема відомі в Овручі та в Шершнях (нині село Коростенського району). В останньому община проіснувала до 1640 року [2, с. 54]. Однак встановити чисельність та реальні справи житомирських протестанських сект іще не вдалося.

Підсумовуючи процес охоплення новими ідеями народних мас, можна сказати, що протестантизм не став народною вірою, лишився річчю пансько-магнатською, як певний прояв опозиційних настроїв. На думку М. Грушевського, значення руху для українського життя полягало в тому, що він спричинився до "розбурхання цього приспаного світу своєю активністю та енергією, давши йому певні взірці" [2, с. 56].

Протестанські секти з одного боку зазнавали гонінь з боку офіційного католицизму та владних структур. З іншого – ідеї залишились незрозумілими для широких верств населення, остаточного удару социніанським сектам було завдано в середині 17 ст. в ході національно-визвольної війни під] проводом Богдана Хмельницького. В Польщі секти припинили існування в 1660 році [4 с. 716].

Все ж, побутування социніанських ідей на Житомирщині в XVII столітті вказує на існування певного релігійного вільнодумства серед населення цього регіону України. Дослідження протестанського руху збагатить наші уявлення про картину духовно-культурного життя українського народу в епоху середньовіччя. Засвідчує, що прогресивно налаштована шляхетська еліта суспільства не була байдужа до ідейно-

просвітницьких пошуків, цікавилась передовими ідеями, намагалась шукати засоби вдосконалення духовного життя на шляхах просвітництва. Реформаційні ідеї, які набрали потужного розмаху в країнах Європи, знаходили відгук і на наших теренах.

Література:

1. АрхивЮго-ЗападнойРоссии. - Ч. 1 - Т в. -К. 1883.
2. Грушевський М С Духовна Україна Збірка творів - К. 1994
3. Ефимвнко А. Я История украинского народа – К, 1990
4. Крил'якевич І. П. Богдан Хмельницький - Львів, 1990.
5. Левицкий О. Социнианство в Попыше и Юго-Западной Руси // Киевская старина -1882. - Т.2. - С. 25-58. 183-225, 401-433.
6. Лоський І. Юрій Немирич – канцлер великого князівства Руського // Хроніка 20С0. - 1995. - № 1. -С. 119-135.
7. Нудьга Г. А На літературних шляхах. • К. 1990.
8. Фотинский О. А Социнианское движение на Вольїни в 16-17 вв. // Волынские епархиальные ведомости -1894. - № 25 - С 709-717.
9. Ярмошик І. І. Юрій Немирич - видний представник козацької старшини середини 17 ст. // Козацькі часи на Житомирщині. - Житомир. 1994 - с 48-58.